

Рецепція Шекспіра в Костецького постає «антиканонічною», порівняно з рецепцією Шекспіра в дорадянській та підрадянській Україні. Його переклади видаються «обважнілими», хоча сам перекладач переконаний, що його переклади найкращі порівняно з усіма іншими, оскільки вони відтворюють «новаторство» Шекспіра. Сам Костецький вважав себе новатором доби Модернізму, а Шекспіра — новатором Ренесансу. Він вступає в приховану полеміку з таким перекладачем Шекспіра, як П. Куліш, переклади якого видаються Костецькому занадто неточними, «романтичними» і сентиментальними. Зрештою, Куліш працював не з оригіналами, а з німецькими перекладами Шекспіра, які підготував Август Вільгельм Шлегель і в яких, відповідно, було представлено романтичний світогляд. Ця сама «романтичність» прочитувалась і перекладах Куліша, проти якої виступав Ігор Костецький. Зрештою, в цій «полеміці» можна приховану дискусію представників модернізму з представниками домодерної (сентиментальної, романтичної) української літератури. Нагадаємо доволі містку цитату Яра Славутича щодо перекладацької манери Костецького, що це «слівництво занадто знижене, приземне, майже бурлескне» (Я. Славутич). Костецький погоджується з тим, що Шекспіра в українській рецепції доцільно представляти як представника барокової поетики, проте у власних перекладах він використовує художні форми низового бароко, поетику бурлеску, пародію тощо, аби *зламати* в читача наслідки попередньої (домодерної) рецепції Шекспіра.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер М.Л., Михайлов А.В. Категории поэтики в смене литературных эпох // Историческая поэтика: Литературные эпохи и типы художественного сознания. — М.: Наследие, 1994. — С.222-265.
2. *Костецький Ігор*. Тобі належить цілий світ. Вибрані твори. — К.: Критика, 2005. — 528 с.
3. *Костецький Ігор*. Душа сторіччя. До 400-ї річниці з дня народження Шекспіра // Сучасність (Мюнхен). — ч. 7 (43). — 1964. — С. 34–63.
4. *Лексикон* загального та порівняльного літературознавства. — Чернівці: Золоті литаври, 2001. — 637 с.
5. *Леонгард К.* Акцентуированные личности. — Ростов-на-Дону: Феникс, 2000. — 311 с.
6. *Павличко С.* Дискурс модернізму в українській літературі. — К.: «Основи», 1997. — 360 с.
7. *Тобілевич Б.* Панас Карпович Саксаганський. 1859-1940. Життя і творчість. — Київ: Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. — 325 с.
8. *Шекспір В.* Ромео та Джульєтта. Переклад і вступна стаття Ігоря Костецького. // Кур'єр Кривбасу. — Кривий Ріг. — № 220–221. — березень–квітень 2008. — С. 236–244.
9. *Шекспір В.* Сонети. З англійської переклав Ігор Костецький. — Мюнхен: «На горі», 1958. — 254 с.
10. *Шерех Юрій.* Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології. Три томи. — Харків: Фоліо, 1998. — Т.2. — 367 с.
11. *Shakespeare W.* The Complete Works of Shakespeare. — Waltham, Massachusetts-Toronto, 1971. — 1743 p.

Оксана НОВОСТАВСЬКА

ЗАПОЗИЧЕННЯ ЯК СПОСІБ НОМІНАЦІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ ПОНЯТЬ У НАУКОВИХ ТЕКСТАХ ІВАНА ФРАНКА

Статтю присвячено лексичним запозиченням у філософській терміносистемі Івана Франка. З'ясовано основні джерела її генетичної неоднорідності.

Ключові слова: філософський термін, терміносистема, лексичні запозичення.

Article is devoted the lexical borrowings in the Ivan Franko's system of philosophical terms. The basic sources of its genetic heterogeneity are found out.

Keywords: the philosophical term, system of terms, lexical borrowings.

Статья посвящена лексическим заимствованиям в философской терминотерминосистеме Ивана Франко. Определены основные источники ее генетической гетерогенности.

Ключевые слова: философский термин, терминотерминосистема, лексические заимствования.

Оскільки ресурсів рідної мови не завжди вистачає для позначення нових понять, особливо «імпортованих» з інших країн та культур, функціонально необхідним стає використання, поруч із питомими словами та словосполученнями, чужомовних лексичних одиниць, які потребують освоєння та відповідної адаптації. Особливо відчутною є ця потреба в науковому дискурсі. Як наслідок, одним із основних способів поповнення наукової термінології є запозичення.

Дослідження про запозичення в термінології розглядали як вітчизняні, так і зарубіжні вчені протягом багатьох десятиліть. Цьому питанню присвятили наукові праці, зокрема, В. Акуленко, У. Вайнрах, Ю. Жлуктенко, Т. Кияк, І. Кочан, А. Крижановська, Л. Крисін, Д. Лотте, О. Муромцева, В. Овчаренко, О. Олексенко, Т. Панько, О. Реформатський, В. Розенцвейг, Л. Симоненко, Е. Хауген та ін.

Більшість дослідників процес запозичення розглядає як нормальну функцію лінгвістичного життя, яка заслуговує на серйозну увагу саме у сфері термінології, що є межевою ділянкою між природним і штучним у мові. Термінологічне запозичення, на відміну від власномовного терміна, що утворився шляхом розвитку нового значення в слові, виразніше передає означуване поняття. Окрім того, іншомовні терміни полегшують міжнародні контакти на науковому, технічному рівнях. На думку О. Олексенко, іншомовні елементи інколи навіть допомагають досягти однозначності терміна, замкненості термінологічної системи, тоді як національна мова тяжіє до багатозначності... [5]. І. Кочан робить висновки, що поширення в терміносистемах запозичених слів, пояснюється як традицією, так і прагненням до конденсації – передавання одним словом досить складного наукового поняття [3]. Т. Панько розглядає запозичення в термінології як об'єктивний фактор еволюції терміносистем, однак вказує на доцільність такого чужомовного засвоєння лише тоді, якщо воно відповідає життєвим потребам і не порушує національної специфіки [6]. О. Реформатський також прихильно ставиться до використання запозичень у терміносистемах. За умови спільного лексичного значення мовознавець відносить інтернаціональні терміноодиниці до важливих чинників, що забезпечують взаємопорозуміння людей різних національностей, але кожній мові треба, як слушно зауважує він, граматично і фонетично засвоювати цей термін по-своєму, тобто з автохтонних позицій. Науковець наголошує на «міжнародності» античного спадку, що функціонує в різних терміносистемах у вигляді слів та їхніх словотворчих елементів і давно нікому вже не служить [7].

Варто зазначити, що І. Франко в питанні доцільності використання іншомовних слів в термінології дотримувався принципу поміркованого поєднання національних та інтернаціональних елементів. Він заперечував як невмотивоване запозичення іншомовних номенів, так і діаметрально протилежне явище вузько національного пуризму, вважаючи, що для всіх термінів (як власне українських, так і запозичених) необхідним є «...приноровлення їх до духу і звукових правил рідної мови» [8, т. 29, 72], тобто її відповідність фонетичним, дериватологічним, морфологічним, синтаксичним, орфографічним і стилістичним нормам.

Нерозвиненість української філософської термінології, її неусталеність спонукали І. Франка до пошуку необхідних термінів на позначення відповідних філософських понять. Про це свідчить і паралельне вживання цілої низки термінів, і неодноразові хитання Франка у їх виборі. Дбаючи про творення наукової мови, письменник намагався використати і лексичне багатство української мови та її словотворчі можливості: часто в наукових працях для пояснення значень іншомовних слів він звертався до власних неологізмів (наприклад, такі перекладні неологізми, як *різниціювання* і *зіцілювання*, не фіксовані були тогочасними нормативними словниками). Він намагався зробити чужомовні слова зрозумілими, співвіднести їх з адекватними власне українськими або новоутвореними словами: «**Еволюція (розвиток)**, виходячи від первісної дикості чоловіка, містить в собі поступ яко головний і **вироджування (дегенерацію)** яко побічний, підрядний складник» [8, т. 45, 81]; «То значить, що в кождім розвитку (чи поступовім, чи дегенераційнім) ідуть побіч і мішаються дві струї: **різниціювання (диференціація)** частей однорідних і **скуплювання (інтеграція)** частей різнорідних» [8, т. 45, 82]. Іншими прикладами відшукування власне українських відповідників є наведені нижче терміни – термінодублети до чужомовних слів у термінотворчості І. Франка: *асоціація* – *спілка, сполучення*; *диференціація* – *розділ*; *еволюція* – *розвій*; *регрес* – *поступ назад* тощо.

За лінгвістично-хронологічним критерієм у наукових текстах І. Франка виокремлюємо такі групи філософських термінів за походженням:

- 1) спільнослов'янські терміни;
- 2) запозичення з класичних мов;
- 3) запозичення з інших мов.

Філософські терміни спільнослов'янського походження сягають корінням у праїндоевропейську та спільнослов'янську добу. Давність побутування названих номінацій підтверджують пам'ятки української писемності, у тому числі такі лексикографічні праці, як «Лексисъ» Лаврентія Зизанія, «Лексиконъ славеноросскій» Памва Беринди, «Словарь російсько-український» М. Уманця і А. Спілки, «Словарь української мови» Б. Грінченка. У названих вище працях містяться такі філософські номінації, що їх використовав І. Франко в наукових працях: *бытіе* – *бытность, вина* – *причина, время* – *час, закон* – *право, истина* – *правда, существо* – *истность, смысл* – *разум, философія* – *мудрость, філософ* – *мудрый* (Лексис); *вещество* – *матерія, вещь* – *речь, качество* – *якость, мысль* – *умъ, разум или душа, мысль, व्योображене, форма, кштат, умъ* – *разум, чувство* – *смысль* (Лексикон); *буття, закон, істина, держава, дух, порядок, світ, свобода, управляти, управління, мудрість, вид, розум, мисль* (Ум.-Сп.).

Найбільшою кількістю одиниць серед чужомовних термінів у творах І. Франка репрезентовані

латинізми (*альтернатива, абсолют, інстинкт, філософія*) та грецизми (*алогізм, аналіз, діалектика, синтез, аналогія, теорія, інтуїція, натуралізм, форма, функція*). Це пояснюється екстралінгвальними та інтралінгвальними чинниками [2]. По-перше, давньогрецька і латинська мови мали добре розвинуту філософську термінологію. Адже більшість філософських напрямів, течій, шкіл та, відповідно, їх назв виникли в Стародавній Греції, а латинська мова довгий час була мовою науки, культури і освіти не тільки в Західній Європі, але й в Україні. По-друге, багато грецьких і латинських філософських термінів стали інтернаціоналізмами, а передавати інтернаціоналізми засобами національної мови є надзвичайно складно. По-третє, грецизми і латинізми позбавлені тих прямих і первинних значень, що їх мають слова рідної мови, а відсутність додаткових значень є досить важливою функціональною характеристикою терміна.

Латинізми і грецизми становлять ядро досліджуваної терміносистеми запозичені з інтернаціонального фонду європейської термінології безпосередньо або опосередковано (часто за посередництвом іншої мови). Деякі з філософських термінів потрапили в українську мову через польську ще в давніші часи, порівняймо: лат. *degradacio* – стп. *degradacja* – укр. *деградація* (СлУМ, 7, 220); лат. *differentia* – стп. *dyferencja* – укр. *диференція, дифференція* (СлУМ, 8, 27–28); лат. *alternatio* – стп. *alternata* – укр. *альтернама* (СлУМ, 1, 100). Інші – запозичені в 60-90-х роках ХІХ – початку ХХ ст. через польську (*монополія, генерація, консеквенція, корупція, новація*) або німецьку (*індивідуум*) мови. Це пояснюється об'єктивними причинами. Адже довгий час в українському науковому житті (у тому числі періоду творчості І. Франка) існувала тримовність (німецько-польська-українська). Проте віднесення всіх термінологічних запозичень кінця ХІХ – початку ХХ ст. до полонізмів виглядає спрощено і, як слушно зазначає Д. Будняк, історично несправедливо [1, 34].

Спираючись на свідчення етимологічних словників, а також розвідок щодо етимології запозичень, наведених у спеціальних працях, окрім запозичень з класичних мов, виокремлюємо такі запозичення, зареєстровані в наукових текстах І. Франка, з інших мов:

- французькі запозичення: *абсолютизм, автономія, асоціація, альтруїзм, апатія, антипод, егоїзм, антагонізм, антиномія, атомізм, буржуазія, деморалізація, деспотизм, деїзм, дуалізм, еволюція, емпіризм, експлуатація, ідеалізм, індивідуалізм, індивідуальний, матеріалізм, матеріаліст, мілітаризм, парламентаризм, прогрес, раціоналізм, реакція, революція, регрес, сенсуалізм, солідарність, соціологія, централізація, федерація, федералізм, реакціонер, фетишизм, ліберал, лібералізм, націоналізм, націоналіст, консерватизм, консерватор;*

- німецькі запозичення: *абсолют, абстракт, абстрактний, апріорний, аскетизм, гіпотеза, емпіріокритицизм, еkleктизм, трансцендент, капіталізм, космополіт, колективізм, об'єктивний, суб'єктивний, трансцендентальний.*

В окремих випадках визначити джерело запозичення певного філософського терміна буває складно (маємо на увазі не первісне джерело, а найближче – ту мову, у якій склалося певне значення слова і з якої воно потрапило до мови української). Порівняймо: *ідеалізація* (фр. *idéalisation*, нім. *Idealisation*), *ідеаліст* (фр. *idéalist*, нім. *Idealist*), *ідеолог* (нім. *Ideolog*, фр. *idéologue*), *ідеологія* (нім. *Ideologie*, фр. *idéologie*), *спекулятивний* (нім. *spekulativ*, фр. *spekulatif*), *монотеїзм* (фр. *monothéisme*, нім. *Monotheismus*), *політеїзм* (фр. *polythéisme*, нім. *Politheismus*), *прагматизм* (нім. *Pragmatismus*, фр. *pragmatisme*), *позитивізм* (фр. *positivisme*, нім. *Positivismus*), *дуалізм* (нім. *Dualismus*, фр. *dualisme*), *релятивізм* (нім. *Relativismus*, фр. *relativisme*).

Безпосередньо з польської мови Іван Франко запозичив такі терміни: *продуктивний, продукція, толерантний, толеранція, виображення, змисли, змисловість, певник, первісток, розвії.*

Слова англійського походження на позначення філософських понять у термінології І. Франка обмежуються одиничними прикладами: *утопія, радикал, імперіалізм, капітал, чартизм.*

Аналіз 110 довільно вибраних терміноодиниць іншомовного походження показав, що панівні місця в іншомовному домінуванні філософських понять посідають французька та німецька мови.

Крім наведених філософських термінів, що були властиві українській літературній мові на всій території України, становлячи важливий фонд для вираження абстрактних понять, серед репрезентованих в наукових працях І. Франка філософських термінів виокремлюємо групу полонізмів, що корінням сягають латинської або французької мов, типову для вживання на території Західної України: *гілозоїзм* «наука про живу матерію»; *креація* «зображення, образ»; *опінія* «громадська думка, осуд»; *рефлексія* «міркування, самоаналіз»; *дифензивний* «оборонний».

Серед філософських термінів, що їх виокремлюємо в наукових текстах І. Франка, трапляються і росіянізми: *движення, заключення, представлення, посилка, случайність, суцність, суцественний.*

Використовуючи класифікацію Д. Лотте [4], запозичення у філософській терміносистемі І. Франка можна поділити на такі групи:

1. терміни – оригінальні запозичення (прямі запозичення, запозичення в чистому вигляді, матеріальні запозичення): *гілогізм, дефініція, абстракція, дедуція, логіка, онтологія, пантеїзм, матеріалізм, монада;*

2. терміни, утворені із запозичуваних або вже запозичених елементів: *зідентифікуватися, конституціоналіст, софіст, тиранізування, систематик, сенсуаліст*;

3. терміни-кальки: *служачий* (рос. *служащий*), *самовизначення* (рос. *самоопределение*), *суміщення* (рос. *совмещение*), *внiшнiй свiт* (рос. *внешний мир*), *клятвоприношення* (рос. *клятвоприношение*), *можливість* (нім. *Möglichkeit*), *основа* (нім. *Grund*), *загал* (нім. *allgemeiner Zusammenhang*), *товарицькість* (нім. *Die Geselligkeit*), *наклони суспільні* (нім. *Socialinstinkte*), *суд* (нім. *Urteil*), *світогляд* (нім. *Weltanschauung* через рос. *мировоззрение*);

4. запозичення змішаного типу – *центробіжний, центротяжний, робітник-пролетаріат*; терміни, утворені варіюванням форми запозичених слів: *софіст, софіста, аналіз, аналіза*.

Серед запозичених термінів виділяємо в окрему групу міжнародні терміни, так звану інтернаціональну лексику, що виражає поняття міжнародного значення. Інтернаціоналізмами традиційно називають особливий тип запозичення, що існує паралельно в щонайменше трьох неспоріднених мовах. Прикладом філософських термінів-інтернаціоналізмів можуть служити номінації: *ідеалізація* – (фр. *Idéalisation*), (нім. *Idealisation*), (рос. *идеализация*); *монотеїзм* – (фр. *Monothéisme*), (нім. *Monothéismus*), (рос. *монотеизм*); *політеїзм* – (фр. *Polythéisme*), (нім. *Politheismus*), (рос. *политеизм*); *прагматизм* – (нім. *Pragmatismus*), (нім. *pragmatisme*), (рос. *прагматизм*); *абсолютизм* – (англ. *absolutism*), (нім. *absolutisme*), (рос. *абсолютизм*).

До інтернаціоналізмів відносимо й такі терміни, як: *дегенерація, диференціація, еволюція, елемент, ідеал, інтеграція, матерія, монізм, прогрес, процес, регрес, система, форма, функція*.

За ступенем і характером спеціалізації термінологічних одиниць у складі запозичених термінів виділяємо загальнонаукові (*аналіз, метод, принцип, функція, наслідок, спосіб*), міжгалузеві (*релігія, механізм, атом, гармонія, дисгармонія*) і власне філософські терміни (*теорія пізнання, матерія, твердження, самовіжжа, теологія, матеріалізм, натурфілософія*).

Варто зазначити, що засвоєння запозичених термінів українською мовою є складним процесом: запозичений філософський термін «приспосовується» до законів української фонетики. Показником цього можуть бути фонетично-графічні (*кляс – клас, діалектичний – діялектичний, філософія – фільозофія, дисгармонія – дісгармонія*) та морфологічні (*аналіз – аналіза, систем – система*) варіанти, що їх засвідчуємо в наукових текстах І. Франка.

Отже, філософська термінологія наукових праць І. Франка генетично неоднорідна. Найбільшою кількістю представлені в ній терміноодиниці, запозичені з латинської та грецької мов через посередництво німецької та польської мов.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ДЖЕРЕЛ

Лексис – «Лексис» Лаврентія Зизанія. «Синоніма славеноросская» / Підгот. текстів і вступ. ст. В. Німчука. – К.: Наукова думка, 1964. – 202 с.

Лексикон – Лексикон славеноросський Памва Беринди / Підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

СЛУМ – Словник української мови XVI – I пол. XVII ст.: – У 13 вип. / НАН України. Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; Редкол.: Д. Гринчишин (від. ред.), У. Єдлінська, Я. Закревська, Р. Керста, Л. Полюга., М. Чікало. – Львів, 2001.

Ум.-Сп. – *Уманець М., Спілка А.* Словарь російсько-український. – Т.1-4. – Львів, друкарня НТШ, 1893-1900.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Будняк Д. В.* Полонізми в сучасному українському літературному мові / Д. В. Будняк. – Автореф. дисс. ... докт. філол. наук. – К., 1991. – 36 с.

2. *Кирик Д. П.* Філософська термінологія в українському літературному мові дооктябрського періоду / Д. П. Кирик. – Автореф. дисс. ... канд. філол. наук. – Львів, 1968. – 16 с.

3. *Кочан І.* Слова з міжнародними терміноелементами на позначення кількості, розміру, сукупності у сучасних терміносистемах / Ірина Кочан // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2002. – № 453. – С. 49–54.

4. *Лотте Д. С.* Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Д. С. Лотте. – М.: Наука, 1982. – 149 с.

5. *Олексенко О., Сазонова Я.* Місце конструктивно зумовлених значень у формуванні української терміносистеми / О. Олексенко, Я. Сазонова // Филолог. анализ: теория, методика, практика: Межрегиональный сборник. – К., 1996. – Вып. 8. – С. 84–88.

6. *Панько Т.* Концептосфера термінологічної розбудови української мови / Таміла Панько // Мовознавство. – 1994. – № 1. – С. 14–21.

7. *Реформатский А.* Введение в языковедение / А. Реформатский. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 536 с.

8. *Франко І. Я.* Зібрання творів: У 50 т. / Іван Якович Франко. – К.: Наук. думка, 1976–1986.